

PAUL RICŒUR: PROBLÉM INTERPRETÁCIE A POROZUMENIA

MILENA FRIDMANOVÁ, Katedra filozofie FF PU, Prešov

FRIDMANOVÁ, M.: Paul Ricœur: The Problem of Interpretation and Understanding
FILOZOFIA 60, 2005, No 3, p. 192

The aim of the paper is the analysis of the hermeneutical project and its task as suggested by Paul Ricœur. First, it deals with the changes of the concept of understanding and interpretation after the hermeneutical turn, which was started in Heidegger's *Being and Time*. This change shifted this problem from the epistemological field to the fundamental ontology. According to Paul Ricœur, this turn caused that the gap between epistemology and ontology deepened. This should be overcome by Ricœur's solution. Ricœur starts his investigation with the analysis of language, which allows him to communicate with the structural analysis. Ricœur tries to show, how the concept of understanding can be connected with scientific method. Paradoxically, this leads to the restoration of the subject-object scheme.

Problém porozumenia je úzko spojený s problémom interpretácie. Od „hermeneutického obratu“ (pozri [7], 170), keď sa interpretatívne porozumenie stáva centrálnym modom ľudskej existencie, sa problém porozumenia presúva z epistemológie do ontológie, čím sa mení aj charakter hermeneutiky samotnej. V tomto texte sa chceme pýtať, ako reaguje na túto zmenu Paul Ricœur. Pozrime sa najprv, čo „hermeneutický obrat“ pre problém interpretácie a porozumenia znamená.

Heidegger chápe rozumenie ako fundamentálny existenciál čiže ako jeden zo základných modov bytia pobytu ([6], § 31). Rozumenie má samo osebe existenciálnu štruktúru, ktorú Heidegger nazýva *rozvrh*. Rozvrhový charakter rozumenia konštituuje „bytie vo svete“ čo do odomknutosti jeho 'tu' k možnostiam jeho bytia. Rozumenie znamená rozvrhovať sa do konkrétnej možnosti „bytia-vo-svete“, t. j. existovať ako táto možnosť. Toto tvrdenie je nezrozumiteľné, pokiaľ neberieme do úvahy dvojakosť významu nemeckého slova „verstehen“, dvojakosť, ktorú zdôrazňuje na mnohých miestach aj Gadamer. *Verstehen* znamená na jednej strane „rozumiť významu nejakej veci“, na druhej strane znamená ale aj „v niečom sa vyznať“. Sloveso *verstehen* znamená teda okrem iného aj „môcť“, poradiť si prakticky s nejakou úlohou ([1], 26). Stáva sa takto základným predpokladom vyznania sa vo svete, je súčasťou každodenného života a ako také zostáva často netematizované. Rozvrhovanie nezáleží od žiadneho vedomého, slobodného rozhodnutia, podľa ktorého by si pobyt mohol zariadiť svoje bytie. Najdôležitejšie je prijať Heideggerov náhľad, že „pobyt sa vždy už rozvrhol a pokiaľ je, je rozvrhujúci“ ([6], 172). Naše vlastné možnosti však spočívajú v našej dejinnej situovanosti, ktorú Heidegger nazýva *vrhnutosť*. *Vrhnutosť* je taktiež nezrušiteľným znakom našej fakticity, ktorá je výsledkom zvykov a tradícií, teda istej nevedomej cesty, ktorá sa v kontakte s dejinným svetom, s inou kultúrou či pri interpretácii textu nutne dožaduje svojej tematizácie, svojho výkladu. Heidegger teda prijíma dejinnú situovanosť *Dasein*

ako pozitívnu podmienku rozumenia. Každé ľudské porozumenie sa vždy už necháva viesť istým pred-rozumením, ktoré určuje rámec každého pokusu o vysvetlenie. Tým by bolo zhruba naznačené, čo znamená ono Heideggerovo nahliadnutie, že štruktúrou porozumenia je tzv. 'pred-'.

Čo z takejto analýzy *Dasein* vyplýva pre problém interpretácie a konkrétne pre všetky teórie, ktoré sa zaoberajú interpretáciou textu? „Ak sa špeciálna forma výkladu, totiž exaktná textová interpretácia, rada dovoľáva toho, čo „je zapísané“, potom to, čo „je zapísané“, nie je spočiatku nič iné než samozrejme a nediskutované predbežné mienenie vykladačovo.“ ([6], 178) Neexistuje žiadny druh porozumenia alebo interpretácie, v ktorej by totalita existenciálnej štruktúry *Dasein* nefungovala, i keď ide o čítanie textu a zámer poznávajúceho je jednoducho čítať, „čo je tam“, a odhaliť z jeho zdrojov, „ako to naozaj bolo“ (pozri [2], 254 – 264). Každá ďalšia interpretácia bude odvodená z pred-štruktúry porozumenia a zaujímavá bude otázka, ako interpretácia z tohto primárneho porozumenia vyvstáva.

Heideggerovská pred-štruktúra porozumenia a pozitívne prijatie onoho 'pred-' vo forme „predsudkov“, ktoré sú vždy dané našou dejinnou situovanosťou, sú základnými predpokladmi Gadamerovho formulovania procesu porozumenia ako dialógu v medziach historicity. Tento dialóg nazýva Gadamer *fúziou horizontov*. Podmienkou takéhoto typu dialógu je prijatie predstavy, že sme všetci členmi nepretržitej reťaze, ktorou sa k nám obracia minulosť ([1], 40). „Na počiatku každej historickej hermeneutiky musí stáť odstránenie abstraktného protikladu... medzi dejinami a vedením o nich.“ ([2], 282) Historické poznanie je zároveň historickým bytím. Naše situovanie v tradícii teda nie je obmedzením nášho porozumenia, naopak ho umožňuje. Gadamer však celý problém porozumenia presúva na trochu inú pôdu a tu nás bude zaujímať najmä možnosť porozumenia *Dasein* inému, konkrétne textu.

Pokúsme sa teraz sledovať, ako prebieha dialóg medzi textom a interpretátorom. Zaujíma nás, ako dochádza k fúzii horizontov, ako sa má interpretácia k pred-štruktúre porozumenia interpretátora a ako a či vedie interpretácia k porozumeniu textu. Tu Gadamer využíva Heideggerovo načrtnutie hermeneutického kruhu porozumenia. Hermeneutický kruh nie je kruhom „metodickým“, ale opisom ontologického prvku štruktúry porozumenia. Tento kruh opisuje podľa Gadamera „spôsob, ako postupuje každá interpretácia, ktorej ide o porozumenie merané 'vecou samou'“ ([1], 43). Ide o proces, ktorý prebieha medzi pred-porozumením *Dasein*, ktoré je dané jeho situovanosťou, a snahou porozumieť tomu, čo „hovorí text“. To, že interpretátor pristupuje k textu s istým očakávaním, ktoré mu je dané, formuluje interpretátorov predsudok ako nutnú podmienku porozumenia. Predpojatie zmyslu, ktoré vedie k porozumeniu textu, sa určuje z pospolitosti, ktorú vždy sami vytvárame, vždy, keď už rozumieme. Aj prvý zmysel sa objavuje iba vďaka tomu, že čítame text s konkrétnymi očakávaniami. Postupné upravovanie rôznych významov až do konca – teda do uchopenia zmyslu v diele – je procesom porozumenia textu. „V rozpracovávaní tohto pred-rozvrhu, ktorý sa však ustavične upravuje na základe toho, čo vysvitá pri ďalšom vnikaní do zmyslu, spočíva porozumenie tomu, čo stojí napísané.“ ([2], 267) To znamená, že Gadamerovi vôbec nejde o to, aby sme pristupovali k textu neutrálne, ale aby sme boli citliví na jeho inakosť, čiže aby sme pristúpili k textu so svojimi predsudkami, ale dovolili dielu viesť s nami dialóg. Naše predsudky musia byť vystavené tomu, aby sa mohli potvrdiť alebo nepotvrdiť na „veci

samotnej“. Pre hermeneuticky školené vedomie je najdôležitejšie, aby si vlastnú predpokojatosť uvedomilo, aby sa text sám ukázal vo svojej inakosti, a tým získal možnosť vyniesť svoju vecnú pravdu proti predpokojatosti interpretátora ([2], 269). Vzťah interpretácie a porozumenia má byť chápaný ako dialóg. V tomto dialógu sa objavuje zmysel prostredníctvom konverzácie medzi interpretátorom a textom. Nevyhnutná štruktúra tejto konverzácie je forma *otázka – odpoveď*, pričom nielen interpretátor kladie otázky textu, ale aj text kladie otázky interpretátorovi, a takto overuje jeho predsudky. Spôsob dialógu, v ktorom interpretátor úspešne zruší svoje neproduktívne predsudky a podarí sa mu dostať k autentickému porozumeniu textu, je fúziou horizontov. Dôležité je to, že práve kvôli predštruktúre porozumenia sa tento dialóg nikdy nemôže uskutočniť z nulového bodu a uskutočňuje sa iba ako postupná obmena a vystavenie vlastných predsudkov voči „veci samotnej“.

Fúzia horizontov potrebuje dejinné vedomie, vďaka ktorému si interpretátor uvedomuje kontinuitu pôsobiacich dejín, do ktorej patrí. Predpokladom porozumenia pri čítaní textu je napätie medzi blízkosťou a vzdialenosťou. Úspešný je potom taký dialóg, v ktorom sa postupne zruší napätie medzi horizontom textu a horizontom čitateľa (pozri [3], 25). Porozumenie textu si vyžaduje oboje: blízkosť textu ako náležiacého do tej istej tradície, aby vôbec bolo porozumenie umožnené, a na druhej strane hermeneutický odstup, ktorý je najmä časovým odstupom, pretože len ten nám umožňuje vystaviť kritike naše prítomné predsudky. „Z tohto medzipostavenia, ktoré hermeneutika musí zaujímať, vyplýva, že jej úlohou vôbec nie je vyvinúť postup porozumenia, ale objasniť podmienky, za ktorých sa porozumenie deje. Ale zďaleka nie všetky tieto podmienky majú ráz „postupu“ alebo metódy, ktorú by rozumejúci mohol sám od seba použiť – tieto podmienky skôr musia byť dané.“ ([2], 295)

Gadamerovým zámerom nie je ponúknuť všeobecnú teóriu interpretácie a výpočet jej metód (pozri [2], xxxi), ale odhaliť čo je vlastné všetkým modom porozumenia, a ukázať, že porozumenie nikdy nie je subjektívnym vzťahom k danému „objektu“, ale k histórii vo svojej pôsobnosti ([2], xxxi). To ale neznamená, že by chcel Gadamer celkom odmietnuť diskusiu o metodologickej práci v rámci humanitných vied. Jeho centrálnym problémom je však ukázať, ako je porozumenie možné, alebo, inak povedané, ako sú nám dané podmienky nášho porozumenia.

Každý pokus, ktorý by chcel brať do úvahy rozpracovanie hermeneutických problémov berúc do úvahy Heideggerove, ale najmä Gadamerove formulácie, by musel prijať najmä „nenulový“ začiatok procesu porozumenia a jeho charakterizovanie ako procesu, ktorý nie je založený na subjektovo-objektovom vzťahu. Rovnako by musel prijať aj koncept „dejinného vedomia“, ktorý jediný umožňuje vnímať proces porozumenia ako zmenšovanie napätia medzi blízkosťou a vzdialenosťou. Gadamerova teória dejinného vedomia a pôsobiacich dejín nám neumožňuje vymaniť sa z historického diania, a teda ani zaujať voči nemu odstup. Nezostáva tu ani priestor na uplatnenie akejkoľvek metódy. Ak Gadamer začína hovoriť o vzťahu interpretátora k textu, predštruktúra („predsudky“) interpretátora sú už v každom ďalšom procese porozumenia textu implicitne zahrnuté. Ako sme už ukázali, Gadamer sa nesnaží navrhnúť nijaké interpretačné postupy, ktoré by nám nakoniec odhalili zmysel textu. Táto snaha je ústredná u Paula Ricœura.

Napriek odlišnému problému, ktorý chce Ricœur riešiť, považuje za nutné rozvíjať svoju koncepciu práve vo vzťahu k hermeneutike Heideggera a Gadamera. Druhým, úplne odlišným pólom, s ktorým sa snaží Ricœur zrovnávať svoje myslenie, je štruktúrálna analýza textu. Bude asi vhodné pozastaviť sa chvíľu nad tým, ako je takéto spojenie vôbec možné. Pozrime sa najprv, ako formuluje Ricœur svoj vzťah k Heideggerovi. Hovorí, že existujú dva spôsoby „naštepovania hermeneutického problému na fenomenologickú metódu“ ([12], 168). Krátka cesta je cesta Heideggerova, jeho vlastná cesta je dlhšia a má začať analýzami reči (pozri [12], 170 – 171). Prečo analýzami reči? Legitimizáciou tohto postupu je Ricœurovo tvrdenie, že „každé ontické či ontologické porozumenie sa vyjadruje vždy a predovšetkým v reči“ ([12], 175). Čo tu však znamená „reč“? Chce Ricœur riešiť problémy ontológie reči a pokračovať tak v akejsi heideggerovskej ceste? Ricœurov vlastný postup spočíva vo vykročení do otvorenosti prehovoru. V otázke „reči“ je poučený Saussurovým rozlíšením jazyka (*language*) na *langue* (jazyk) a *parole* (prehovor). Pojem *reč* je pre Ricœur a synonymom *diskurzu*, ide teda o „skutočný používaný jazyk“ v protiklade k abstraktnému systému jazyka (ako *langue*).¹ Dôležité je to, že Ricœur vníma heideggerovský spôsob uvažovania ako legitímny a vôbec ho nepovažuje za protikladný vlastnému postupu. Ricœurovo skúmanie je taktiež vedené túžbou po ontológii, ku ktorej sa však dostáva postupne. Vďaka tomu, že chce začať lingvistickými a sémantickými analýzami reči, chce zároveň vyriešiť problémy týkajúce sa humanitných vied, ktoré Heidegger prevrátením problematiky zrušil, a navyše vďaka analýze reči bude schopný komunikovať so súčasnými filozofickými smermi na spoločnej pôde.

Voči Gadamerovej teórii dejinného vedomia formuluje Ricœur svoj problém takto: „Ako je možné zaviesť nejakú kritickú inštanciu do vedomia príslušnosti, keď je toto vedomie výslovne definované ako odmietnutie odstupe?“ ([13], 24) Túto otázku chce Ricœur riešiť vypracovaním *produktívneho pojmu odstupe* tak, že bude vychádzať z problematiky textu. Text je podľa neho „paradigmou odstupe v komunikácii“ ([13], 27). Postup skúmania začínajúci analýzou textu však nie je totožný s postupom, ktorý začína analýzou *Dasein* ako rozumejúceho bytia. Zatiaľ čo *metodológiu interpretácie* bude zaujímať text, a najmä otázka, čo text vypovedá a aké sú postupy vedúce k porozumeniu jeho zmyslu, *ontológia porozumenia* začína analýzou interpretátora ako toho, komu je vlastná istá predštruktúra porozumenia. V snahe konfrontovať dva odlišné filozofické koncepty posúva Ricœur hermeneutický problém opäť na inú pôdu. Prekvapujúce a určujúce je hádam najmä Ricœurovo tvrdenie z práce *Úloha hermeneutiky*, kde hovorí: „Úspechom štruktúrálnej analýzy sa otvára nová epocha hermeneutiky: explikácia je od tejto chvíle nutnou cestou k porozumeniu.“ ([13], 35) Prečo je toto tvrdenie také prekvapujúce? O aký druh hermeneutiky môže ísť, keď kladie explikáciu ako cestu k porozumeniu? Narúša tento odstup hermeneutický ontologický kruh porozumenia, alebo je akýmsi neskorším vypracovaním metodologického odstupovania kvôli možnosti uplatnenia explikačnej metódy?

¹ Pojem *diskurz* je u Ricœur a totožný s pojmom *parole*. Nahradenie pojmu *parole* pojmom *diskurz* má zbaviť *parole* dojmu reziduálneho aspektu vedy o *langue* a legitimizovať odlišnosť semiotiky od sémantiky ako dvoch rovnocenných vied zodpovedajúcich jazykovým jednotkám: znaku a vete.

Keďže Ricœur zaujíma najmä prehovor ako udalosť hovorenia, jeho prvým problémom musí byť problém zachytenia prehovoru ako udalosti v texte. Postupne vypracúva trojakú objektiváciu prehovoru v diele. Najprv zabezpečuje autonómnosť textu prostredníctvom *dialektiky medzi udalosťou a významom*. Táto dialektika sa dá stručne objasniť výkonom: „Diskurz sa realizuje ako udalosť, ale je chápaný ako význam.“ ([10], 26) To, čo chceme pochopiť, nie je udalosť ako čosi prchavé, ale jej význam ako čosi trvalé. Druhá kategória – uskutočnenie prehovoru ako štruktúrovaného diela – zabezpečuje existenciu diela ako konečnú a uzavretú totalitu, keďže nie každý prehovor musí byť dielom. Po tretie, ide o problém prehovoru vo vzťahu k zapísanému textu. Tento druh odstupe je najmä námietskou proti tej hermeneutike, ktorá by v diele chcela hľadať napr. intenciu autora, pôvodnú historickú situovanosť diela a pod. Text sa svojím zapísaním celkom osamostatňuje od svojho autora. Prostredníctvom týchto troch kategórií Ricœur vypracováva úplnú autonómnosť textu od subjektu a vďaka procesu zapísania ho odhaľuje ako objektiváciu. „Táto autonómia textu vedie k prvému dôležitému hermeneutickému dôsledku: odstup nie je produktom metodológie a v tomto zmysle niečím, čo je pridané navyše a čo sa priživuje na niečom pôvodnom.“ ([13], 36) Podotýkame však, že ide iba o sémantickú autonómnosť textu vo vzťahu k jeho autorovi a jeho situácii, tieto kategórie nehovoria nič o vzťahu čitateľa-interpretátora k textu.

Proces čítania diela má ukázať dialektiku medzi chápaním (verstehen) a vysvetlením (erklären) ([10], 97). Tento postup osvetľuje Ricœur ako prechod od chápania k vysvetleniu a potom od vysvetlenia k porozumeniu. Chápanie bude „naivným uchopením významu textu ako celku“ a porozumenie bude „prepracovaným spôsobom chápania, podporeným procesmi vysvetlenia“ ([10], 101). Proces čítania textu musíme chápať ako trojfázový s uplatnením vedeckej metódy „vysvetľovania“ uprostred. Prvý krok chápania nadobúda formu odhadu. Neexistujú síce žiadne pravidlá na to, ako správne odhadovať, existujú však metódy, ktoré môžu potvrdiť platnosť odhadu. Takúto metódu Ricœur nazýva *validáciou*. Metóda validácie má poskytnúť textu vedecké poznanie. Má najbližšie k logike pravdepodobnosti a je uplatnením argumentácie v prospech interpretácie alebo proti nej, konfrontáciou a selekciou. Môžeme tento proces odhadovania a potvrdzovania významu textu považovať za akúsi parafrázu na Gadamerovo chápanie porozumenia ako fúzie horizontov? Prvá fáza, tzv. chápanie, je naivným uchopením zmyslu. Môžeme toto „naivné uchopenie“ porovnávať s „predpojatou“ zmyslu, ktorá vyplýva z našej situovanosti? Ak áno, stále ešte nie je vyriešená otázka, čím má byť posudzovaná „naivita“, s ktorou najprv k textu pristupujeme. Ako teda postupovať ďalej a prekonať túto naivnosť prvého čítania? Podľa Ricœur musíme prijať štrukturálnu analýzu ako jeden stupeň – a to nevyhnutný – medzi naivnou a kritickou interpretáciou, medzi povrchovou a hĺbkovou interpretáciou. Potom budeme môcť považovať vysvetlenie a chápanie za dva rozdielne stupne jediného hermeneutického oblúka. Štrukturálna analýza vytrháva dielo z historického reťazca, robí z neho atemporálny objekt. Akt porozumenia textu má byť takto menej dejinný a viac logický. Chápanie porozumenia ako uplatnenie explikácie na atemporálny objekt vytrhnúť z historického reťazca nie je už ani zďaleka totožný s Gadamerovou predstavou procesu porozumenia. Štrukturálna analýza umožňuje Ricœurovi vyviaznúť z predpokladov Gadamerovej historickej hermeneutiky. Dialektika vysvetlenia a chápania nie je založená na vytvorení produktívneho odstupe v ontologickom rámci. Je čímsi sekundárnym,

umelým, je epistemologickým postupom. „Na základe tejto dialektiky sa produktívny odstup stáva metodologickým ‘odstupovaním’.“ ([10], 119) Metodologické odstupovanie nám má nakoniec umožniť postaviť sa tvárou tvár k dielu, konkrétne k tomu, čo Ricœur označuje ako „svet diela“. Na reflexívnej úrovni si potom môžeme osvojiť z textu určitý projekt sveta. „Interpretácia je procesom, prostredníctvom ktorého odkrytie nových spôsobov bytia poskytuje subjektu novú možnosť sebapoznania.“ ([10], 108) Porozumenie textu je tak „získavaním nového spôsobu bytia zo samého textu“ ([10], 125).

Podľa nášho názoru zostala Ricœurova otázka „Ako je možné zaviesť kritickú inštanciu do vedomia príslušnosti?“ nezodpovedaná. Poukázala najskôr na nemožnosť otázky samotnej. Snaha prekonať priepasť medzi epistemológiou a ontológiou nie je veľmi skromným cieľom. Ricœur v krkolomný postup, ktorým sa snažil zostať verný aj ontológii porozumenia, aj štrukturálnej analýze viedol opäť k zavedeniu objektívacie diela a „subjektívacie *Dasein*“, ktoré si na reflexívnej úrovni môže prisvojovať nejaké obsahy. A navyše znamená aj zrušenie Gadamerovej teórie pôsobiacich dejín.

LITERATÚRA

- [1] GADAMER, H.-G.: *Problém dějinného vědomí*. Praha, FILOZOFIA 1994.
- [2] GADAMER, H.-G.: *Truth and Method*. New York, Crossroad 1989.
- [3] GADAMER, H.-G.: „Text a interpretace.“ In: *Reflexe*. Filosofický časopis 21, Praha 2000.
- [4] GREISCH, J.: *Rozumět a interpretovat*. Praha, FILOZOFIA 1995.
- [5] GRONDIN, J.: *Úvod do hermeneutiky*. Praha, OIKOYMENH 1997.
- [6] HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. Praha, OIKOYMENH 1996.
- [7] HOY, D. C.: „Heidegger and the hermeneutic turn.“ In: GUIGNON, Ch. (ed.): *The Cambridge Companion to Heidegger*. Cambridge University Press 1993.
- [8] LINGE, D. E.: „Editor's introduction.“ In: GADAMER, H.-G.: *Philosophical Hermeneutics*. University of California Press 1997.
- [9] RICŒUR, P.: *Freud & philosophy. An essay on interpretation*. New Haven and London, Yale University 1970.
- [10] RICŒUR, P.: *Teória interpretácie: Diskurz a prebytok významu*. Bratislava, Archa 1997.
- [11] RICŒUR, P.: „Problém dvojího smyslu.“ In: RICŒUR, P.: *Život, pravda, symbol*. Praha, OIKOYMENH 1993.
- [12] RICŒUR, P.: „Existence a hermeneutika.“ In: RICŒUR, P.: *Život, pravda, symbol*. Praha, OIKOYMENH 1993.
- [13] RICŒUR, P.: *Úkol hermeneutiky*. Praha, FILOZOFIA 2004.

Mgr. Milena Fridmanová
 Katedra filozofie, FF PU
 ul. 17. novembra 1
 080 78 Prešov
 SR
 e-mail: milenafr@unipo.sk